

Paulius Subačius

“Vidutinio” lietuvių tapatybė: sąmoningumo prieštaros ties amžių riba

Ypatingi atvejai, kai visiškai žlunga individo senasis identitetas, tiesiog ryškiau parodo kasdienio gyvenimo procesus.

Peter L. Berger

Santrauka

Straipsnyje svarstoma amžiaus, visuomeninės padėties bei kultūrinės patirties požiūriu „vidutinio“ lietuvių tapatybės problematika. Per pastarąjį dešimtmetį kultūrinio savęs priskyrimo socialinei visumai gairės pakito, atsirado pertrūkis tarp tapatybės struktūros ir aktualių gyvenimo pavidalų. Tapatybės ir visuomeninio kultūrinio konteksto prieštara ypač ryški šešiose savivokos plotmėse: interpretuojant istoriją, miestą, religinį prierašumą, tautinį savitumą, valdžią ir bendruomenę. Vyrauja anachroniški ir irracionalūs sąmoningumo elementai bei kompensaciniai gynybiniai galvojimo modeliai. Jie trukdo formuoti visuomeninę politinę Lietuvos raidą atliepančioms pilietinės ir valstybinės tapatybės linkmėms.

***

Savaime kintanti ir apgalvotai keičiama gamtinė, visuomeninė bei kultūros aplinka nuolat atveria spragas asmens žinojime: kas jis yra, kas jam svarbu, ką jis vertina. Lietuvių savivokos ir tapatinimosi su tam tikra bendruomene, tam tikromis idėjomis, tam tikrais siekiais gaires ypač išklubino pastarasis dešimtmetis. Sąmoningumo prieštaras kursto tiek atsiskleidusios iki šiol nebūtos bendravimo, žinojimo, įtikinėjimo plotmės, tiek dažnam netikėta laisvesnio ir podraug rizikingesnio praktinio (ūkinio) gyvenimo patirtis. O čia dar tūkstantmečio riba, kurios išvakarėse apninka tiek destruktivūs pabaigos vaizdiniai, tiek naivios ir ne mažiau pavojingos lengvės ateities viltys.

Šiame tekste* nepateikiama iškalbingų

pavyzdžių ar sugrupuotų naujų kiekybinių duomenų, kuo save laiko, kaip save supranta šiandienos lietuviai. Autorius ryžosi tiesiog tvarkingai surikiuoti kaktomušas tarp vyraujančios tapatybės bruožų ir aktualiųjų gyvenimo pavidalų. Iš gana žinomų pastebėjimų besiklostantis sąmoningumo konfliktų paveikslas siūlomas kaip šviežiena vienu požiūriu. Jį sistemina ir nuskaidrina klausimas, su kuo mūsų visuomenei sunkiausia atsisveikinti, palikti nugrimztančiame laike. Galima ištarti griežčiau – ką jai būtina pamiršti, kad pasikeitusi laiko skaičiavimo padala sutaptų su tvirtu žingsniu link kitokių savimonės atramų. Neapibrėžtas kitokių tampa apčiuopiamas, jei prisimename

* Pirminė teksto versija rengta kaip pranešimas Baltijos Asamblėjos ir Šiaurės Tarybos seminarui „Kultūra ir nacionalinis identitetas“ (Juodkrantė, 1998 m.).

europinės integracijos ir kultūrinės globalizacijos kontekstą, kuris lygiai aktualus ir skeptiko, ir entuziasto tapatybei. Straipsnyje (šiek tiek rizikingai) atsisakyta nesunkiai prigrabomų iliustracinių nuorodų į viešąjį diskursą. Tai pastanga išvengti stabtelėjimų ties ideologiškai bei visuomeniškai sukonkretintomis nuostatomis, nes kyla pavojus įsivelti į kasdienius grupinius ginčus.

Straipsnyje dėstomi teiginiai vargiai tinka *visiems* lietuviams ne vien pažodine, bet ir sociologinio apibendrinimo prasme. Turint tai galvoje vartojama, tenka pripažinti, keistoka „vidutinio“ lietuvių sąvoka. Suprantama, bandymai nurodyti kokios nors bendruomenės ar visuomenės atstovą – statistinio vidurkio atspindį – primena sociologinių tyrimų kūdikystę. Vidutinis pilietis ar tautietis, darbininkas, ūkininkas ar verslininkas lengvai randamas tik beletristikoje. Mūsų analizės atveju simbolinė *vidutiniškumo* nuoroda patogiai įglaudžia kelis skirtingus požymius. Pavyzdžiui, kalbama apie „vidutinio“ amžiaus žmones, t. y. tuos, kurie politiškai bei kultūriškai lemia viešumos pavidalus ir siūlo tapatybės kanoną (nors jų gimimo metų tarpsnio nesiryžtame tiksliai nurodyti). Antra, tai „vidutinės“ socialinės padėties, trečia – „vidutinių“ kultūrinių interesų ir pajėgų asmenys. Šiais „negatyviais“ apibūdinimais eliminuojami labai jauni ir labai seni, ypač turtingi ir visiškai elgetos, reti neraštingi senoliai ir vos dažnesni orkestrų dirigentai. Pasipiktinę šia vargu ar korektiška samprata teatreidžia autoriui neįmantrią ironiją – „labai jau vidutiniška“ „vidutinių“ lietuvių laikysena posovietinių ir pomodernių iššūkių akivaizdoje.

Nuo bendrųjų pastabų, prielaidų bei išlygų pereidami prie dėstymo, išsyk nurodome jo metmenis. „Vidutinio“ lietuvių tapatybės ir visuomeninės kultūrinės dabarties priešara itin ryški *šešiose* savivokos plotmėse – interpretuojant istoriją, miestą, religinį prieraišumą, tautinį savitumą, valdžią ir bendruomenę. Toms plotmėms skirti šeši teksto skyreliai.

1.

Manantieji, kad istorinės atminties gyvybė ženklina modernų sąmoningumą, turėtų laikyti lietuvius ypač šiuolaikiškais žmonėmis. Ginčai ar, anot garsaus posakio, net kovos už istoriją – nuolatinis dienotvarkės klausimas. Ir vis dėlto buvojimas praeityje, pritapimas prie tam tikros genealoginės tautos gijos dažniausiai „prasilenkia“ su lietuviams atsiveriančiomis ateities galimybėmis, nesiūlo argumentų, kurias iš jų pasirinkti. Net ima atrodyti, kad tėvų bei senelių patyrimo apmąstymai tėra vien našta, kurią vertėtų nusimesti. Ko gero, istorinis sąmoningumas „savaimė“ nėra nei blogybė, nei pranašumas, klostantis naujoms tapatybės struktūroms. Nelygu, kaip ir koku tikslu leidžiamasi į istorines peripetijas – ar vyrauja moralinis pamokymas pasitelkus istoriją, ar „mokymasis“ iš jos, ar praeities problemų įvardijimas, ar bandymas ją išprausti į kampa.

Lietuviškajame galvoje apie savo istoriją svarbią vietą tebeužima archetipinis „aukso amžiaus“ vaizdinys. Jis įglaudžia tris laikotarpius: daukantiškąją ikicivilizacinę girios pakraščio bendruomenę, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės imperinę plėtrą ir tarpukario Lietuvos prezidentinę Respubliką. Tarp šių istorinių epizodų negausu apčiuopiamų panašumų: tiek erdvinės aprėpties, tiek žmonių kolektyvinio gyvenimo, tiek kultūrinių bei religinių linkmių požiūriu susiklosto eklektiškas paveikslas. Jis tampa dar margesnis, jei priduriama nostalgija „gerosioms“, „nerūpestingoms“ sovietmečio dienoms, kuria serga ne tokia jau maža „vidutinių“ lietuvių dalis. Grėžimasis į šią „aukso amžių“ įvairovę negali teikti patikimų tapatybės atramų. (Daug aiškesnėmis savivokos gairėmis, pavyzdžiui, būtų vien ikikrikščioniško „natūralaus“ būvio ar vien smetoninės „mažos bet tvarkingos“ Lietuvos idealizacija).

Aptartas „aukso amžiaus“ suvokimas griežtai skirtinas nuo krikščioniškos paradigmos, nuo visuomenės ištakų dairymosi Rojuje. Iš pastarojo žmonės išvijo jų pačių nuodėmės, dėl kurių galima pozityviai gailėtis. Tuo tarpu lietuvių gerovės laikai esą baigėsi kitų,

svetimųjų – lenkų, rusų, sovietų ar nacių – apgaulės ir priedartos dėka. Nuosekli tokio galvojimo išdava – *kentėjimų istorijos* modelis, kuris su menkomis variacijomis gula istorinės savimonės pamatan. Pažvelkime į šio modelio vidinę logiką. Pirmiausia postuluojamas Vakarų abejingumas nekaltų kentėtojų lietuvių atžvilgiu. Jis lemia nuoskaudą, įaštrinamą aktualių palyginimų – kiti nuolat kentėjusieji (žydai) pelno visuotinę užuojautą, paramą bei atlygį. Ypač apmaudu, nes lietuviai andai „apsaugojo Europą nuo mongolų totorių antplūdžio“, „vieninteliai išsaugojo civilizacijos nepalietą dvasingumą“ ir pan. Tamsus, neteisingas ir nedėkingas pasaulis tampa ne tik lietuvių tapatybės fonu, bet ir jos apribu – pretenzingos rezignacinės povyzos lėmėju.

Tapatybės kildinimas iš niūriausių istorijos tarpnių, ilgesingai, bet neryžtingai žvalgantis į praėjusias gerovės dienas sunkiai dera prie dinamiškos visuomeninių struktūrų kaitos, kuri žada laimę sukurti, o ne atkurti. „Restitucinis“ galvojimas apie lietuvių istorinį vaidmenį prasilenkia su praktine „ėjimo į Europą“ doktrina. Ši ragina *prilygti* Europai, o ne *atleisti* pasauliui už patirtą neteisybę, kreipti žvilgsnį į tautines Europos istorijos analogijas, o ne ieškoti skirtumų (juo labiau – išskirtinumo). Ryškėja pesimistiškai apibendrintos istorinės atminties ir naujosios optimistinės asmenų patirties nesutapimas, formuojasi mentalinis „pertrūkis“, todėl stiprėja kartų ir visuomeninių kultūrinių grupių konfliktas. „Nesusitariama“ dėl bendrųjų tiek artimosios praeities, tiek viso istorinio paveldo vertinimų, kurie yra būtinas koherentiškos bendruomeninės tapatybės sandas. Apgailėtinas grėžiojimas į „aukso amžių“, mito prerogatyva provokuoja kitą kraštutinumą – norą išgrūsti iš savivokos lauko visa, kas istoriška, be skrupulų atsiduoti dabarties momentui.

Esamos ir galimos, besiklostančios tapatybės arba vyraujančio galvojimo ir visuomeninių kultūrinių pokyčių disonansas atliepia natūralių praeities – dabarties – ateities sekos įtampų išdidinimą. Supriešinamos dvi linkmės. Pirmoji veda į praeitį iš jos kildindama daugeliu požiūrių *tokią pačią* ateitį. Antroji verčia „nenukrypti“

nuo tariamai istoriškai bespalvės dabarties. Susitapatinti su išgryninta dabartimi, esamuoju laiku pažodine prasme neįmanu – jis pernelyg paslankus, nesugaunamas, įgyjantis apybraižas tik „gyvos“ istorijos akivaizdoje. Kol vyraujanti praeities versija neatlieps aktualių dabartybės pavidalų, žiojės tapatybės spraga. Beje, tokią versiją nurodyti, primesti beprasmiška – ji turi pasiekti kasdienį galvojimą kaip maloniai netikėtas jo paties išradimas.

2.

Lietuvių kultūrinė patirtis ir vyraujantys gyvenimo pavidalai numato dvi principines tapatinimosi su žmogaus pertvarkyta aplinka galimybes: savęs išivaizdavimą žemdirbiškame kaime arba mieste. (Klajoklių piemenų, prekių jūrininkų ir kitokie modeliai sunkiai atpažįstami net Lietuvos visuomenės paraštėse.) Iš sykio pabrėžiame, kad neteikiame pirmenybės kaimiškajai ar miestiškajai tapatybei. Pastarąją, žinia, įprasta sieti su kultūros ir socialiniu modernėjimu, šiuolaikinės civilizacijos klostymusi. Mums atrodo svarbiau tai, ar linkstama prisiderinti prie tos aplinkos, kurioje *iš tikrųjų* veikiama. Nepanašu, kad mūsų visuomenėje bent didesne dalimi taip būtų.

„Vidutinis“ lietuvis iš esmės neapmąsto tiek asmeninės, tiek kolektyvinės tautos patirties, įgytos miesto erdvę įvaldant, perimant miestišką, nuo gamtos užgaidų mažiau priklausantį gyvenimo būdą. Jis asocijuoja save su kaimu, žemdirbišku lėtumu ir ciklišku. Ar bent jaučiasi sodui, vejai, vagai artimesnis, nei kitokiam savo rankų darbui – grindiniui bei mūrui. Dažnas sąmonėje „praleidžia“ miestiškąjį gyvenimą kaip nemaloniją, kad ir neišvengiamą praeinamybę. Nesvarbu, jog ta „praeinamybė“ jau trunka pusę, ar net penkis šeštadalius formalios jo amžiaus laiko skalės. Gimusi mieste, bet senelių kaime vasarojusi karta didžia dalimi tapatinasi su pirmosios požagrinės generacijos dvasinėmis prerogatyvomis. Kultūrinės ir akademinės pastarojo dešimtmečio apraiškos, kurias ženklino įvardijimas ir išivardijimas „miestelėnai“, darė pavienių akcijų įspūdį. Jų

rėkiantis paraštiškumas liudija, kad „pagrindiniame tekste“ vyrauja miestan atklydusiųjų, o ne su juo sutapususiųjų savimonė.

Vyraujančios meno formos palaiko ir įjautrina nostalgiją *de facto* nesugražinamai žemdirbiško gyvenimo sanklodai. Nuo Justino Marcinkevičiaus iki pageidavimų koncertų „Vėl gegužio žiedai“, nuo tėvų mėgiamų akvarelių iki vaikams privalomų mokyklinių literatūros programų eskaluojama viena ir ta pati „pastoralinė“ jausena. Ji iš estetinės srities prasiveržia į praktikos sferas ir riboja prisitaikymą prie naujų miesto kultūros reiškinių. Stokojant savitų (tautinių) miesto visuomeninės kultūrinės raidos sumanymų, auga banalus laisvalaikio ir gyvenimo sureikšminimo pavidalų „importas“ – šiuolaikiniai dovaninių Kalėdų, naktinių klubų Halloweeno ir pornografinio šv. Valentino švenčių pavyzdžiai. O tai, savo ruožtu, stiprina natūralų pojūtį ir paremia ideologinę nuostatą esą „tikram“ („vidutiniam“) lietuviui miesto gyvensena svetima ir nepriimtina.

Deja, jauki „sava“ erdvė tampa vis labiau efemeriška, sapniška, memuarinė, nes miestiečių savaitgaliais patiriama ar žiniasklaidos patiekama provincijos kasdienybė užgriūva kur kas niuresniais pavidalais, nei andai *kitų* (soviėtų) primesta melioracija, kurią mitologizavo publicistai, rašytojai ir fotomenininkai. „Pilstuku“ persisunkęs, jokiame darbe nebepakylantis, dirvonuojančių, sulaukėjančių žemių apsuptas kaimas atsigręžia moralinėmis vaikžudysčių ir tėvažudysčių grimasomis, į kurias nebeįnumosi ranka, kaip į Jurgio Savickio ar Juozo Apučio apsakymus, ironizuojančius tariamą valstiečių moralės idealumą.

Nepaisant liaudies dainų epochą tolinančio laiko, dvasingas miesto gyventojų būvis ir toliau siejamas su senaisiais kaimiškais papročiais. Tiksliau kalbant, su nevykusiu, komišku, anachronišku, dažnai net absurdišku jų mėgdžiojimu daugiaaukščių namų butuose. Žemdirbiški simboliniai aktai neva perkeltami į kontorų, cechų ir šviesoforų aplinką. Centrinio šildymo, vandentiekio ir asfalto kontekste ugnies bei vandens apeigos, kelmų valkiojimai

ir ožių aukojimai tėra tam samdomų organizatorių režisuojami vienadieniai spektakliai, neįstengiantys žmoniškai atlikti net karnavalinės pramogos vaidmens. Tuo tarpu miestiškas gyvenimo būdas adaptuojamas beveik vien buitiskai, nesiklosto *metafizinis* jo lygmuo. Miestiški įpročiai netampa papročiais, kurie nematerialiai įprasmintų asmens sukimašį verslo, biurokratijos, politikos terpėje.

Visuomeniniai ir psichologiniai padariniai negali būti lengvi ir nepastebimi, jei supančios kultūros formos nuolat disonuoja su tapatybės metmenimis. Viena vertus, kuo labiau tapatinamasi su alternatyvia gyvenamajai aplinkai erdve, tuo ryškesnis neįtakumo efektas ir su juo sietini negatyvūs susvetimėjimo padariniai. Kita vertus, „daugumos“ polinkis „iškelti“ savo egzistencijos atramas už miesto sienų, sąlygiškai palieka jį paauglių „mažumos“ valdžiai. Sąmoningumo požiūriu tuščias centrinis – aikščių ir bulvarų – urbanistinis akiplotis tampa paraštinių, visuomeniškai agresyvių miestiško savęs suvokimo variantų – statyviečių, rūsių, pastogių ir kanalizacijos šachtų bendrijų – prielaida. Valstietiškos tapatybės inercija užsklendžia „vidutiniam“ lietuviui ne tik miesto pasaulį, bet ir pasaulį apskritai, nes jame dominuoja miestas.

3.

Kolektyvinių atnašavimų sąsaja su atviromis emocinėmis iškrovomis plika akimi regima žvelgiant į daugelio tautų bei visuomenių religinę raišką. Tačiau tradicinio lietuviško katalikiško religingumo jausminis pradai ypač akivaizdus. Pastaruoju metu į šią sferą iš Visuotinės Bažnyčios skverbiasi evangelizacinės strategijos, kurios eina podraug su teologiniu, protaujančiu, net analitiniu vietinių religinių papročių interpretavimu. Jo kaktomuša su įsigalėjusiomis „mažybinėmis“ (rūpintojėliškėmis) katalikybės įkultūrinimo formomis sukelia pertrūkį tarp „stabilios“ liaudies tradicijos ir „reformuojamos“ religinės tradicijos. Religinė tapatybės plotmė atrodo išskydusi ir nepatikima dėl pernelyg sparčių „dvigubų“ pokyčių – pereinama nuo

sustabarėjusios prie atnaujintos ir nuo draudžiamos pagrindinės prie proteguojamos laisvos praktikos.

Kita vertus, spragą tarp kultūrinio ir religinio *popso* didina anksčiau minėti nesėkmingi bandymai diegti šiuolaikinėse šventėse neva ikirikščioniško „žemdirbiškojo dvasingumo raišką“, taikyti miesto gyvenenai su katalikybės įkultūrinimo tąsa nesuderančius papročių surogatus. Skaudžiai jaučiama miestietiško liaudies religingumo formų stoka. Už privalomos liturgijos ribos esantis maldingumas vis dar nuoširdžiai atkartoja ar jau tik išoriškai mėgdžioja XIX a. susiklosčiusius grėžimosi Dievop pavidalus. Šiuolaikinių savęs priskyrimo ir suvokimo pasirinkimų „sąrašė“ šis maldingumas – labiau formalus proginis priedas, nei aktyvus sąmoningumo veiksnys. Tačiau vieta tapatybės struktūroje „užimta“ ar greičiau „užkimšta“. „Vidutinis“ lietuvis kaip „kalėdinis – velykinis“ katalikas ignoroja tiek Vatikano II Susirinkimo ir ekumenizmo plėtos suaktualintos krikščionybės, tiek kitų dievogarbos tradicijų, tiek laicistinio humanizmo išsamią bei esminę priimtį.

Prievartinės ateizacijos ar visuomeninio bendravimo laicistinio atspalvio dėka sovietmečiu vykęs ir dabar tebevykstantis tikrasis „nureligėjimas“ įgauna deformuotas ir konfliktiškas formas. Mat prisipažinti sau patiems konfesinį šaltumą „vidutiniai“ lietuviai nesiryžta. Religinės elgsenos formalus atsisakymas sukelia nepasitenkinimą, neigiamas emocijas, nes tai glaudžiai susiję su psichologiškai reikšmingais įsipareigojimais tėvams bei seneliams. Tikybinės praktikos atmetimas reiškia savotišką genealoginę išdavystę. Kaltės, nepilnavertiškumo jausmai pridengiami, drovumas kompensuojamas gynybinėmis reakcijomis – perdėta ironija ar net neapykanta Bažnyčios atžvilgiu, arogantišku požiūriu į kitų žmonių dvasines pastangas. Apsimetinėjimo arba isteriško neigimo sluoksniai tapatybės struktūroje iš vidaus ardo asmens savimonę. Jie, švelniai pasakius, ypač kliudo formuoti daugiakultūrinei pakantos visuomenei, neleidžia atstatyti įvairiopų bendruomeninių ryšių, kuriuos nutraukė

religijos išstūmimas už legalios viešosios erdvės.

Stokojant kultūriškai įsitvirtinusių religinių ar laicistinių katalikybės pakaitalų, kurie tapo doroviškai abejotiniomis, bet santykiškai pastoviomis „nukrikščionėjusių“ Prancūzijos ar Olandijos piliečių tapatinimosi gairėmis, Lietuvoje darosi svarbūs parareliginiai pasaulėžvalgos veiksniai. Newage'ui priskiriamos fragmentiškos egzistencinės perspektyvos (nuo horoskopų iki ekstrasensų) ima sudaryti reikšmingą savimonės sluoksnį. Tai – pavojinga priešprieša tiek tradicinės lietuviškosios tapatybės tęstinumui, tiek persiorientavimui pragmatizmo (su naujai atsirandančiais bei kintančiais realiais visuomeniniais vaidmenimis sutapusio *savęs* interpretavimo) kryptimi.

4.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje įtvirtintas kalbinis, o ypač etnografinis tautos atpažinimo ir puoselėjimo kriterijus pamažu praranda praktinę reikšmę. Pranyko ne tik frazeologijos, aprangos ar darbo įrankių uždara vienovė. Kitataučių vaikams ėmus masiškai lankyti lietuviškas mokyklas, internacionalizuojantis asmenvardžiams net ir kalba praranda tautinės tapatybės lemiamo veiksnio vaidmenį, nustoja būti bendruomenės vientisumo bei psichologinio saugumo garantu. Politiškai sėkmingai slopinamos negatyvios kalbinės, kultūrinės, valstybinės priešpriešos lenkų bei rusų atžvilgiu ir, priešingai, pozityvi anglų ar kitos užsienio kalbos, komunikacijos be sienų bei internacionalizuotų buitinių apyvokos patogumų trauka lemia tautinės tapatybės efemerškumą. Miesto aplinkoje stiprėja įspūdis, kad vis daugiau žmonių pasitaikius progai su džiaugsmu matuojasi *tiesiog europiečio* pavidalą.

Visa tai ardo maždaug tik šimtmečio senumo, bet „tūkstantmečiais ugdytą“ tvirtą įsitikinimą, kad pri(si)siskyrimas tautai yra substancialus žmogaus bruožas. Savo ruožtu ši žinojimo krizė sukelia neveiksmingos tautinės ginties proveržimus. Anachronizmais grindžiama ligšiolinė lietuvių savigny na ne tik

beprasmiška ir neveiksni. Ji arba „užšaldo“ primityvius tautinės savivokos orientyrus, arba veda link tautiškumo proginio (šventinio) praktikavimo, t. y. vidujai prieštaringos, apsimetėliškos tapatybės – tą jau minėjome aptardami religinę sferą. Tai greičiau savigynos imitacija, laikysena, kuri pasirenkama, norint atsitverti nuo gresiančio sąžinės graužimo dėl priešlaikinės kapituliacijos prieš patogų, tačiau suvienodintą gyvenimą.

Ir vienokia, ir kitokia „ištikimybė“ senajai tautiškumo sampratai slopina pilietinių, valstybinių, Vakarų mentaliteto „standartus“ atliepiančių tautinės savimonės kriterijų priimtį. Ką bekalbėti apie pastangas atpažinti savitus, dabartines tautinės egzistencijos realijas atliepiančius pamatinius tautinio ktoniškumo bruožus. Beje, poreikis sisteminti tokius bruožus kyla ne save apmąstant, o save pristatant jau milijonui kasmetinių lankytojų iš užsienio. Nuo turizmo departamento iki prezidentinės įvaizdžio komisijos, nuo kavinukės valgiaraščio iki Dainų šventės, nuo LTV vinjetės iki Lileikio teismo desperatiškai blaškomasi. Blaškomasi tarp aborigeniškų didžkukulių, Čiurlionio ir jau triskart (vis moderniau) perdažytų LAL-o boingų. Tiek programišką tautinės savivokos tęstinumą, tiek ir jos pertvarą stingdo baimė, kad lietuvių susitapatinimas su tam tikru lietuviškumu neturės „prekinės išvaizdos“. Kai tapatybė, kuri griežta prasme yra dvasinė pastanga, polinkis, ištikimybė *sau*, imama interpretuoti kaip duoklė *kitiems*, aktualiuosius gyvenimo pavidalus išstumia besišypsiančios aptarnaujančio personalo kaukės.

5.

Įvairiopa istorinė patirtis – nuo Abiejų Tautų Respublikos seimelių iki sovietinės biurokratijos koridorių – giliai įrėžė lietuviškoje savivokoje negatyvią valdžios, uniformos, įstatymų leidybos traktuotę. Įsitvirtino įtampa tarp baugaus, nenuoširdaus nuolankumo svetimais arba tolimais valdžiai ir visiško abejingumo bei nepagarbos jai. Todėl istoriškai giliai motyvuotas tapatinimasis su valstybe, išskyrus herbą, himną, vėliavą ar Vasario 16-ąją, neturi apčiuopiamų

orientyrų.

Nesama pastovaus moralinio susisaistymo, įsipareigojimo kurios nors valstybinės institucijos ar instancijos atžvilgiu, ką bekalbėti apie grupines meiles pranokstančią ir ilgiau nei pusmetį kitą tveriančią pagarbą bent vienam valstybės atributus įsmeninančiam žmogui. Valstybės buvojimas „vidutinio“ lietuvio savivokos nuošalėje palieka jį be tų tapatybės atramų, kurios leistų tam tikrose situacijose laisvai rinktis ne tik tautinį, profesinį ar lytinį savęs pateikimą visuomenei, bet ir valstybinį (pilietinį) priskyrimo ar išskyrimo iš kitų žmonių grupės kriterijų.

Drauge tai didelis kliuvinys optimaliai funkcionuojančiai, o ne vien formaliai struktūriškai įgyvendintai demokratijai. Ryškus polinkis į tiesioginius mainus, asmenines pažintis bei metafizinį *Deus ex machina*, (to polinkio šaknys, matyt, glūdi ne vien sovietinio, bet ir kaimo bendruomeninio gyvenimo patirtyje) priešingas besiklostančios ar galinčios susiklostyti visuomeninės kultūrinės aplinkos „taisyklėms“. Demokratinės kontrolės mechanizmai bei subsidiarumo principas veikia tik esant tokiems elgsenos modeliams, kurie atliepia palankiai kritišką, o ne smerkiančią pasyvią laikyseną valstybės funkcionavimo atžvilgiu. Istorinės, tautinės ir net religinės tapatybės sluoksniuose išsikerojęs *savo valstybės* siekinys taip ir lieka ateities metafora, nesusiklosto į atskiros, visuomeninės aktualijas atliepiančio kolektyvinio prieraišumo struktūrą.

6.

Įvairiopos prigimties visuomeniniai kultūriniai veiksniai kelis dešimtmečius formavo situaciją, kuri keitė tapatinimosi su bendruomene linkmes ir gylį. Vienos plotmės vertikalius (hierarchiškai organizuotus) ir pastovius bendruomeninius junginius ėmė atstoti kelių (įvairių) plotmių horizontalios (egalitariškos) ir laikinos bendruomeninės struktūros. Šeimos, giminės, kaimo, parapijos bendruomeninę tapatybę nurungė gyvenimo draugų, bendradarbių, laisvalaikio kompanijos, visuomeninio susivienijimo dalyvių, bendros

gyvenamosios vietos kaimynų siūlomos prisigretinimo, prisitaikymo, supanašėjimo ir išsiskyrimo normos.

Pastaruosius penkiasdešimt metų nuolatinė bendruomeninių struktūrų kaita tebuvo apmąstoma vienu požiūriu. Galvota ir kalbėta tik apie kaimo bendruomenės praradimą, nors tuo pat metu radikaliai kito, įvairius pavidalus įgijo ir ta bendrumo galimybė, kuri iki tol turėjo vienintelį – monogaminės šeimos – pavidalą. Nostalgiskas grėžiojimas į pastovias tradicines asociacijas, o ne rūpestis bendruomeniškumu, menkina galimybes orientuotis į lanksčias ir kompleksiškas kolektyvinės savivokos formas. Turimas galvoje laiko, erdvės ir interesų požiūriu dalinis tapatinimasis su tam tikrais žmonių sambūriais, užuot net keliose plotmėse susisaisčius su vienu iš jų. Nauji bendruomeniškumo pavidalai dažnai interpretuojami kaip svetimi ir nepriimtini. Dėl šios priežasties miestiškas korporatyvinis visuomeniškumas tebėra užuomazgos stadijoje.

Tapatinimosi su šeima, savęs suvokimo tėvų ir vaikų kontekste aizėjimas ir jį atliepiantis tėvystės instituto degradavimas turi įvairių negatyvių padarinių. Antai minėtina, kad psichologinį nepasitenkinimą provokuoja visuomeninio „saugumo“ stoka, kuri, be kita ko, aštrėja dėl trūkinėjančių giminytės ryšių. Pasitikėjimas giminių bendruomene, savęs atpažinimas joje prarandamas šeimai sumažėjus iki vieno vaiko ir miesto gyvenimo sąlygomis nutraukus visuomeninius ryšius su tolimesniais giminaičiais. Šio praradimo neįstengia kompensuoti laikinos bendruomenės – tiek tuo atveju, kai tapatinimasis su jomis fragmentiškas, tiek tuo, kai susisaisstoma iš esmės. Pastaruoju atveju dargi labiau neatsižvelgiama į aktualius gyvenimo pavidalus, kurių dinamika „išjudina“ tvirtesnio pamato neturintį bendrumą, ir juo grindžiamos tapatybės tenka su skausmu atsižadėti.

Šeimos instituto irimas pakerta paprotinės tradicijos šaknis, o tai vėlgi provokuoja gynybines nuostatas, užuot harmonizavęs, įaštrina savivokos priešpriešas. Esama ir dar vieno šios plotmės aspekto. Kultūrinė tradicija buvo įtvirtinusi tam tikru požiūriu „dvigubą“

seksualumo ir šeimos pastovumo interpretacijos standartą. („Išgryninti“ moraliniai vertinimai ir gyvenimiškos meilės bei ištikimybės apraiškos akivaizdžiai skyrėsi nuo „neatmenamų“ laikų.) Bent iš dalies veidmainiškas tapatinimasis su šeimos vertybėmis atsigrėžė antru lazdos galu. Dabar taip pat neproblemiškai priimami šeimos iškirtinumą, vienkartiškumą atmetantys bendravimo variantai – bandomoji santuoka ir laikinos intymios draugystės. Atsisakius griežtos ribos tarp stabilios „mažosios bendruomenės“ savipratos ir kitokių artimo bendrumo galimybių, „vidutiniam“ lietuviui belieka tenkintis arba labai plačia ir efemeriška (tautine), arba labai siaura (dviejų asmenų) bendruomenine tapatybe.

***

Ar galima daryti išvadą, kad šiandienei lietuviui tapatybei būdingi vidiniai prieštaravimai, kad ji nekoherentiška? Gal priešingai – šliejimosi būdas labai nuoseklus, o atokiai „išmėtytos“ tik gairės? Esant istorinių permainų akivaizdoje, mieste, netikint, sparčiai europėjant, gyvenant savo valstybėje ir pasirinktoje bendruomenėje „tenka“ saistytis su andainykščiu aukso amžiumi, kaimu, krikščioniškais sakramentais, gintaro karoliais, anarchistinėmis idėjomis ir gimimo konteksto nulemta žmonių grupe. Kasdienio gyvenimo procesai ir tapatybės struktūros „prasilenkia“, žadėdamos tam tikra prasme abipusę žlugimo perspektyvą. Sociologinis šių vyksmų atvaizdas būtų pateiktas kur kas solidžiau, jei vienas klausimas domintų vien teoriškai. Tai klausimas, ar ir kitame tūkstantmetyje „vidutinio“ lietuviui savimonėje žiojės spraga tarp *buvimo* bei *atrodymo*.

Išnašos

1. Cox H. Pasaulietinio miesto epocha. Kn.: *Miestelėnai: „Taurus“ almanachas*, Vilnius: Taura, 1991, p. 186-197.

2. *Europos mentaliteto istorija* (sud. P.Dinzelbacher), Vilnius: Aidai, 1998.

3. Girnius K. Tautiškumas ir dorovė. - Naujasis Židinys-Aidai, 1994/7-8, p. 58-69.

4. Poviliūnas A. Lietuvos moksleivių istorinė sąmonė ir švietimo reforma, *Istoriografija ir atvira visuomenė*, Vilnius: VU, 1998, p. 246-258.

5. Radžvilas V. Lietuvos tapatumas pokomunistinės tautinės sąmonės epochoje. - *Kultūros barai*, 1998/2, p. 4-6.